

Borislav Dadić

Sveučilište u Zadru, Odjel za filozofiju, Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR-23000 Zadar
bdadic@unizd.hr

Što personalizam može reći suvremenom čovjeku?

Sažetak

Personalizam se je pojavio u točno određenom, u veoma teškom i nemilosrdnom periodu ljudske povijesti, kao reakcija na svekoliko poništavanje čovjeka pojedinca. Premda nam vanjski oblik društvenih prilika može izgledati potpuno drugačiji, mi se danas nalazimo u sličnim uvjetima. Čovjek kao pojedinac, kao jedinstvena osoba, suočava se s mnogim problemima i izazovima za koje ne nalazi adekvatno rješenje. U ovom izlaganju naša je nakana propitivati mogu li nam ideje i riješena do kojih je došao personalizam u tome pomoći ili je on bio samo jedna kratka prolazna faza u razvoju filozofske misli. Najprije ćemo izložiti razloge i uzroke nastanka personalizma te iznijeti njegove bitne dosege da bismo mogli uočiti njegovu aktualnost. Potom ćemo prosuditi poznatu misao Paula Ricœura da unatoč tomu što je personalizam kao misaoni pravac završio, problem ljudske osobe ponovno se je vratio u žarište filozofskog promišljanja suvremena čovjeka. Izlaganje ćemo završiti kritičkim osvrtom na bitni doprinos personalizma koji nadilazi povijesni kontekst u kojemu se je on pojavio, ali i na potrebu metafizičkog utemeljenja ljudske osobe te sveobuhvatnog fenomenološkog i metafizičkog istraživanja novih putova u ostvarivanju svake pojedine ljudske osobe i afirmacije njezina dostojanstva.

Ključne riječi

personalizam, Emmanuel Mounier, Paul Ricœur, individua, osoba

Uvod

Na samom početku našeg istraživanja, nameće nam se jedno pitanje: zašto ova tema? Zar se moramo uvijek vraćati u prošlost, umjesto da intenzivno živimo svoju sadašnjost? Kao da nam naša sadašnjost nije dostatna za filozofsku inspiraciju i kao da nije dovoljno bremenita suvremenim problemima i pitanjima na koje filozofija treba dati odgovore. Kao odgovor na gornje pitanje moramo reći: prvo, zato jer se svijet danas nalazi u svekolikoj krizi, sličnoj onoj tridesetih godina 20. stoljeća, u vrijeme kada je nastajao i razvijao se klasični francuski personalizam. Drugo, zato što se svaki put kada se raspravlja o pitanjima svijesti, uma, mozga i ljudske duše odmah pojavljuju jaka, međusobno antagonistička, stajališta o personalizmu i impersonalizmu, osobi i ne-osobi, humanizmu i antihumanizmu. Naime, povijest se je osobe razvijala paralelno s poviješću personalizma.¹ Stoga, čini nam se jako važnim da, prije svake daljnje rasprave o personalizmu i njegovu doprinosu u

1

Usp. Emmanuel Mounier, *Il personalismo*, AVE, Rim 2004., str. 31.

rješavanju suvremenih problema važnih za čovjeka i svijet, treba imati jasnu spoznaju o pojmu osobe i personalizma općenito.

1. Povijest problema

Otac francuskog personalizma Emmanuel Mounier smatra da personalizam ima svoje korijene u dalekoj prošlosti jer »svijet osobe je svijet čovjeka«,² a filozofija se je zanimala za čovjeka od svojih početaka.

Prvu filozofsku definiciju osobe donosi nam Severin Boetije. Prema toj definiciji osoba je »pojedinačna supstancija razumske naravi« (*De persona et duabus naturis*, c. III; PL, 64, 1343). Na tom putu razumijevanja tajne osobe poseban doprinos ostvaruju Rikard od sv. Viktora, shvaćajući osobu kao individualnu egzistenciju razumske naravi (*De Trinitate*, IV, c. 13) i Toma Akvinski koji je osobu definirao kao individu u racionalnoj naravi, naglašavajući posebnost njezina ontološkog utemeljenja prema kojem osoba subzistira u sebi i za sebe (*S. Th.*, I, q. 29, a. 3, c; *C. G.*, IV, c. 35; *De Potentia*, q. 9. a. 4, c). No ovdje je važno naglasiti da, paralelno sa shvaćanjem osobe, kršćanska misao patristike i srednjega vijeka donosi dublje shvaćanje čovjekove stvaralačke slobode i dostojanstva te konačno shvaćanje prvog apsolutnog počela kao osobe. Time je, da to kažemo Mounierovim izrazom, bio otvoren put za personalizaciju svemira.

S pojavom modernog racionalizma i idealizma, srušen je klasični personalizam i filozofska je misao sve više odlazila u impersonalizam. Mounier smatra da je vrhunac ovog smjera bio Hegelov filozofski sustav. Filozofska misao Mainea de Birana (Gratoloup, 1766. – Paris, 1824.) može se na neki način smatrati prethodnicom modernog francuskog personalizma. Na istoj liniji promišljanja čovjeka kao osobe slijedili su Hermann Lotze, Max Scheler i Martin Buber. Na izvjesni način tu se pridružuje i egzistencijalistička misao na čelu sa Sørenom Kierkegaardom. Moderni personalizam doživio je svoj najizvrsniji oblik u Francuskoj, a potom se uskoro proširio na Englesku, Nizozemsku, Sjedinjene Američke Države, Švicarsku, Njemačku, Poljsku, Italiju, Hrvatsku i dr.

Personalistička misao na neki je način bila prisutna u Hrvatskoj već od četrdesetih godina 20. stoljeća, posebno preko autora koji su čitali Mouniera. Ovdje treba najprije spomenuti Stjepana Tomislava Poglajena koji je započeo primati utjecaj personalističkih ideja već tijekom svoga studija teologije na Katoličkom sveučilištu u Louvainu, od 1932. do 1936. god.³ Potom je potrebno spomenuti i Maksa Pelozu koji je preveo Mounierov *Personalistički manifest*, ali koji, nažalost, nije nikada bio objavljen.⁴ Veoma je korisno spomenuti i novije autore koji su se bavili personalističkom filozofijom. Tu se na poseban način ističe Franjo Zenko koji je obranio doktorsku disertaciju o Emmanuelu Mounieru. Akademik Ivan Supičić spominje još i Ivana Kozelja, Ivana Šestaka, Nevena Šimca i Stipu Tadića.⁵ Zanimljivo je ovdje dodati još jedno ime, koje spominje Neven Šimac, a to je Ivan Illić – ili »Illich«, kako se on sam potpisivao – a za kojeg Šimac, između ostalog, kaže da je »personalist i socijalni kritičar«.⁶

2. Francuski personalizam

Suvremeni personalizam nastaje u Francuskoj tridesetih godina prošlog stoljeća kao intelektualna, društvena i etička reakcija na krizu koja je tih godina pogodila Europu. Riječ je o ekonomskoj, političkoj, duhovnoj i civilizacijskoj krizi. Naša je kriza danas puno dublja, puno složenija i puno šira!

2.1. Razvoj suvremenog francuskog personalizma

Personalizam je u svojoj biti jedan poziv na zauzimanje stava prema aktualnoj situaciji u svijetu, iz kojeg onda proizlazi poziv za žurnim promišljanjem i djelovanjem. On je poziv čovjeku da osvijesti svoje dostojanstvo i cjelovitost sebe kao osobe usmjerene na usavršavanje svijeta i transcendiranje tog svijeta u razumnosti i duhovnosti.

I premda je suvremeni personalizam nedovoljno promišljao određene metafizičke teme važne za utemeljenje same osobe, i u tom smislu predstavljao je određeno osiromašenje misli o osobi, on je svojom aktivnom borbom, zauzećem u obrani prava svih ljudskih osoba i izgradnjom pravednih institucija društva, temeljenim na razvoju novih znanosti o čovjeku, doprinio u stalnoj težnji filozofije da spozna dubinu i dostojanstvo osobe i da je postavi u središte stvorenog svijeta.

Sam pojam *personalizam* u filozofskom značenju prvi koristi Charles Bernard Renouvier (1815.–1903.) u naslovu svoje knjige *Le personalisme* (Alcan, Paris 1903.) i u kojoj je po prvi put predložen personalizam kao »novi filozofski sustav«. ⁷ Djelo je posvećeno istraživanju o osobi, a slobodu se postavlja kao konstitutivni princip osobe. Osoba se ovdje shvaća kao volja i reakcija. Renouvier se je u početku svojeg filozofskog djelovanja inspirirao Comteovim pozitivizmom i Kantovom kritičkom filozofijom. U drugoj fazi njegova djelovanja dolazi do izvjesnog zaokreta u njegovoj misli, on na poseban način počinje vrednovati osobu i njezinu slobodu, boreći se protiv svih pokušaja da se pojedinačna osoba apsorpira u društvu, kao i protiv svih oblika povijesnog determinizma. Renouvier smatrao je da povijest i sloboda nisu u sukobu, odnosno povijest shvaća kao pozornicu slobode. ⁸

Posebno jak razvoj personalizma odvijao se između tridesetih i pedesetih godina 20. stoljeća. Naime, u ovom periodu ostvarivao se pravi personalistički pluralizam. Tako su se za temu osobe zanimali i francuski filozofi spiritualisti poput Renéa Le Sennea i Louisa Lavellea, kao i mnogi egzistencijalisti, po-

² Ibid., str. 27.

³ Usp. Ivan Šestak, »Stjepan Tomislav Poglajen – kršćanski personalist«, u: Stjepan Tomislav Poglajen, *Kršćanski personalizam. Govori članci, studije*, Glas Koncila, Zagreb 2010., str. 17.

⁴ Franjo Zenko, osim ove dvojice, navodi i neke druge hrvatske personaliste iz perioda nakon Drugog svjetskog rata: Ivo Peraica, Dragutin Sikirić, Živan Sikirić, Jure Juras i Ivan Supičić (usp. Franjo Zenko, »Personalizam i Hrvatska. U povodu 100. godišnjice rođenja Emmanuela Mouniera«, *Nova prisutnost* 3 (1/2005), str. 3–20, str. 11). Autor u članku donosi jedan širi prikaz prisutnosti personalističke misli na hrvatskom tlu.

⁵ Usp. Ivan Supičić, »Trajna aktualnost kršćanskog personalizma«, *Nova prisutnost* 9 (3/2011), str. 559–568, str. 563. Supičić u bilješci donosi informaciju o prinosima navedenih autora na temu personalizma.

⁶ Neven Šimac, »Što je personalizam za nas – danas?«, *Nova prisutnost* 9 (3/2011), str. 552–558, str. 558. Šimac je, uz povremene prekide, bio suradnik u redakciji časopisa *Esprit* od 1967. do 1995. godine.

⁷ Johan De Tavemier, »The Historical Roots of Personalism«, *Ethical Perspectives* 16 (3/2009), str. 361–392, str. 365. doi: <https://doi.org/10.2143/ep.16.3.2042719>. Charles Renouvier pripadao je neo-kritičkoj struji filozofije u Francuskoj, a naznake osnovnih ideja o osobi i slobodi nalazimo već u njegovu ranom djelu (*Science de la morale*, svezak 2., Librairie Philosophique de Ladrance, Pariz 1869.).

⁸ Usp. Massimo Pesenti, »Avvertenza«, u: E. Mounier, *Il Personalismo*, AVE, Rim 2004., str. 23.

put Gabriela Marcela koji posebno proučava interpersonalne odnose i kojima pripisuje posebnu vrijednost. S druge strane, imamo i jednog Jean-Paula Sartrea koji intenzivno promišlja o slobodi, što je glavna karakteristika osobe. Najpoznatiji ruski filozof Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev, koji je za neke personalist, za neke spiritualist, a za neke egzistencijalist, jako je puno i duboko pisao o osobi. Maurice Nédoncelle bio je jedan od vodećih predstavnika kršćanskog personalizma, a kod njega poprima formu jedne fenomenologije i metafizike osobe. No posebno mjesto među suvremenim personalistima zauzimao je Emmanuel Mounier.

2.2. Emmanuel Mounier i komunitarni personalizam

Personalizam koji je pokrenuo Emmanuel Mounier (Grenoble 1905. – Châte-nay-Malabry 1950.) s ostalim filozofima (Maritain, Nédoncelle, Landsberg i dr.) nije filozofski sustav, nego projekt koji nastaje u životnoj stvarnosti i u kojoj želi ostati, razvijati se i boriti se prema zahtjevima vremena. Da bi se to ostvarilo Mounier 1932. osniva *Esprit*, što je u početku bio istovremeno pokret i inter-ventni časopis, tj. smotra. Poslije je došlo do razdvajanja pokreta i časopisa.

Objašnjavajući svoje shvaćanje personalizma Mounier ističe da personalizam, budući izgrađuje strukturu misli i pojmova, jest filozofija, a ne samo određeni stav ili ponašanje, ali da nije sustav.⁹ Naime, on u središte svojega promišljanja postavlja egzistenciju slobodnih i stvaralačkih osoba, a time se, prema njegovu mišljenju, u te strukture unosi jedan »princip nepredvidljivosti«,¹⁰ čime se onemogućava izgradnja sustava. Stoga možemo reći da postoji »personalistička filozofija« ili, još točnije, postoje mnoge personalističke filozofije koje mogu biti jako udaljene jedna od druge, kao što je to, na primjer, kršćanska filozofija udaljena od agnostičke.

Vittorio Possenti smatra da je 1939. Mounierov personalizam predstavljao jednu elaboraciju koja je uključivala dvostruki put u povijesnom shvaćanju osobe, da bi se nakon 1945. ovi putovi razišli. Jedan je bio usmjeren na tzv. teološki i »ontološki« smjer, a drugi je onaj kojim je išao sam Mounier, a bio je orijentiran na misaonu elaboraciju kategorije akcije, što je neposredno uključivalo uporabu kategorija poput: neutjelovljena egzistencija, sloboda pod uvjetom, poziv, koncentracija, ekspanzija, prisutnost u sebi i povijesti i posebno *engagement* (zauzeće), koji je bio temeljni pojam francuskih personalista u nekoliko generacija.¹¹ Kako je Zenko uočio, Mounierov personalizam bio je inspiriran kršćanskom filozofskom antropologijom, ali je on dalje razvija na svoj način i to tako »da ju je u neku ruku dinamizirao i, moglo bi se reći moderno 'egzistencijalizirao'«. ¹²

S obzirom na shvaćanje čovjeka kao osobe, Mounierov personalizam protivan je materijalizmu i svakom redukcionizmu koji svodi čovjeka samo na materijalnu komponentu. No istovremeno je i protivan svakom obliku idealizma koji svodi materiju, pa i ljudsko tijelo, samo na fenomen duha. Protivan je i svakom antropološkom dualizmu koji u njemu vidi udružene dvije posebne supstancije. Mounier zauzima realističan stav u odnosu na čovjeka. Za njega je osoba uronjena u prirodu, ali na način da je »potpuno tijelo i potpuno duh«, ¹³ što svoje opravdanje nalazi u klasičnoj antropologiji prema kojoj je čovjek jedinstvo duše i tijela. Međutim, osoba također transcendirira prirodu. I zato personalizam odbacuje sve oblike determinizma jer se ne odnose na cjelovitost osobe i njezine slobode.

Personalizam se ne zadovoljava samo ovladavanjem prirode u kojoj vladaju nužni fizikalni odnosi nego nastoji uzdići čovjeka i prirodu prema jednom

svijetu u kojem će vladati personalni odnosi. Za njega priroda nije u sukobu s osobom, dapače priroda osobi omogućava izvršiti svoj moralni i duhovni poziv koji se sastoji od samorealizacije osobe te humaniziranja i personaliziranja svijeta.

Budući da je osoba u središtu promišljanja svakog personalizma, pitamo se donosi li Mounier njezinu definiciju. Odgovor je negativan. Mounier, slično kao i Berdjajev, smatra da se osobu ne može definirati jer ona nije neki prirodni objekt koji se može izolirati i analizirati. Dapače, osoba nam treba biti središte orijentacije u svijetu objekata.¹⁴ Svaki pokušaj definiranja bio bi poništenje njezine slobode i duhovnosti ili, kako se originalno izrazio Berdjajev: bila bi to objektivacija osobe.¹⁵ Jer definirati se može samo objekt, a osoba nije objekt.

Budući da se osoba ne može definirati u pravom smislu riječi, Mounier je kroz svoja djela pokušao opisno iznijeti svoje shvaćanje osobe. Za njega je osoba prvenstveno duhovno biće s relativnom individualnom subzistencijom koja živi ovu subzistenciju u skladu s određenom hijerarhijom vrijednosti koju je slobodno prihvatila i ugradila u svoj način življenja i djelovanja. U neprestanom je slobodnom i stvaralačkom zauzeću za samoostvarivanjem i neprekidnim samonadilaženjem, uvijek u skladu sa svojim temeljnim pozivom, a to je biti autentična ljudska osoba. Rečeno Mounierovim riječima:

»... ona [osoba, op. B. D.] je življena aktivnost samo-kreacije, komunikacije i prianjanja koja se shvaća i spoznaje u svom aktu, kao pokret personalizacije.«¹⁶

Šestak je uočio da se u Mounierovu ranijem periodu stvaralaštva može pronaći pokušaj opisa osobe koji je bliži skolastičkim definicijama osobe, ali je takve definicije Mounier poslije napustio.¹⁷ Šestak smatra da su personalisti inače izbjegavali govor o individui, a preferirali su društvenu dimenziju čovjeka; potom su izbjegavali i govor o osobi kao supstanciji, a više isticali komunikabilnost osobe.¹⁸

Nadalje, osoba je »sytuirana« i »zauzeta« za poboljšanje društva. Ona je bitno određena odnosom i susretom s drugima, odnosom »ja–ti« koji je za osobu

9

Usp. E. Mounier, *Il personalismo*, str. 28.

10

Ibid.

11

Usp. Vittorio Possenti, »Il personalismo di Emmanuel Mounier, le sue radici e la sua attualità«, *Redazione de Gliscritti* (30. 1. 2010.). Dostupno na: <http://www.gliscritti.it/blog/entry/368> (pristupljeno 15. 1. 2016.).

12

F. Zenko, »Personalizam i Hrvatska«, str. 6.

13

E. Mounier, *Il personalismo*, str. 43.

14

E. Mounier, *Il personalismo*, str. 29.

15

Za nemogućnost definiranja osobe i problem njezine objektivacije vidi izvrsnu knjigu: Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata. Pet razmišljanja o postojanju*, Kršćanska sadašnjost,

Zagreb 1984. Slično promišljanje nalazimo kod Denisa de Rougemonta u njegovu članku »Définition de la personne«, *Esprit* 27 (1934), str. 368–382, str. 377.

16

Originalni tekst glasi: »Elle est une activité vécue d'auto-création, de communication et d'adhésion, qui se saisit et se connaît dans son acte, comme mouvement de personnalisation.« (*Le personalisme*, str. 10). važno je još spomenuti da za Mouniera osoba posjeduje tri temeljne karakteristike: slobodu, transcendenciju i zauzeće. To je vidljivo i u naslovima triju poglavlja ovog njegova najvažnijeg djela.

17

Usp. Ivan Šestak, »Personalizam i osoba kod E. Mouniera. Uz 50. godišnjicu smrti (1905.–1950.)«, *Crkva u svijetu* 35 (4/2000), str. 373–392, str. 389.

18

Usp. *ibid.*, str. 390.

konstitutivan. Zato ne iznenađuje da će komunikacija biti samo središte svijeta osobe. Iz tog središta proizlazi dvostruki karakter osobe: s jedne strane, osoba je ukorijenjena u vjernosti svojem konkretnom vremenskom i prostornom određenju na zemlji, a s druge strane, usmjerena je prema transcendentiji tog vremensko-prostornog određenja. Upravo u ovoj dijalektici statičkog i dinamičkog, imanentnog i transcendentnog karaktera osobe nazire se tajna osobe. Posebno se to očituje na »mjestima« osobe i osobnog života, kako se izrazio Mounier, a to su prije svega obitelj i društvo. Mounier smatra da se u intimi obiteljske atmosfere otvara mogućnost temeljnog iskustva ljubavi, koje onda postaje konstitutivno za osobu i ideja vodilja u obnovi društva kao zajednice slobodnih osoba.

Poznato je da je personalizam bio jako kritičan prema liberalizmu i materijalizmu svojeg vremena i kategorički je odbacivao sva tri totalitarna sustava: komunizam, fašizam i nacizam. Upravo »nastanak nekih personalizama, među koje se kao najprofiliraniji ubraja upravo Mounierov personalistički pokret, pojavio se je kao odgovor i klasičnom individualizmu i raznim totalitarnim kolektivizmima«. ¹⁹ Kada personalisti ističu da su u suprotnosti s totalitarizmom i kolektivizmom, Mounier pojašnjava da to znači da su protiv svođenja osobe na jednu česticu društva ili podređivanja osobe državi. On će u svom djelu *Personalizam* izričito napisati:

»Država je radi čovjeka, a ne čovjek radi države.«²⁰

Obnova društva u personalističkoj perspektivi treba ići od društvenosti prema zajedništvu, od skupa individua, prema zajednici osoba. To je srednji put koji ide između individualizma i kolektivizma izbjegavajući njihove pogreške. Personalizam je vječna borba za bolje i više, to nije, kako se izrazio Maurice Nédoncelle, filozofija nedjeljnog popodneva. To je stalna briga i djelovanje u opasnosti. To je aktivni proces usavršavanja naše slobode koja se neprekidno bori.

Ova se borba posebno očituje u odnosu individue i osobe. Zato personalizam razlikuje individuu od osobe, u smislu da je prva subjekt koji je zatvoren u sebe, a druga subjekt otvoren drugima. U tom smislu imamo izvrsne elaboracije kod Berdjajeva, Mouniera i Maritaina.²¹ Individua je čovjek zaokupljen samim sobom. To je »čovjek bez sudbine, čovjek bez poziva ili razloga egzistiranja, čovjek od kojega svijet ne zahtjeva ništa«. ²² Točno je da je svaka osoba pojedinačna stvarnost, odnosno individua, ali i nije samo to. Ona je puno više. Moja osoba nije moja individua, kaže Mounier, jer individua je tek vanjska manifestacija života osobe. Ona je na neki način rastakanje osobe u materiji i zato se osoba suprotstavlja individui.²³ Stoga će kao preduvjet ostvarenja svakog personalizma biti zahtjev prema svakom čovjeku da najprije odbaci usmjerenost na samog sebe da bi se mogao darovati drugima i biti im na raspolaganju u komunikaciji i zajedništvu. Tako će prisutnost osobe u životu drugih, zauzeće za dobro drugoga i konačno čin darivanja sebe drugima u prijateljstvu i ljubavi biti najbolji put prema samorealizaciji osobe. Ove su karakteristike istovremeno i bitna oznaka angažmana osobe u društvu koja ide za ostvarenjem onoga što Mounier naziva *komunitarni personalizam*. Za uspješnu realizaciju ovakvog personalizma pretpostavlja se i borba za opće dobro, kao i naponi na izgradnji novog humanizma na kojem je jako puno radio Maritain.

3. Novi trendovi: Paul Ricœur

Već je u drugoj polovici prošlog stoljeća došlo da stagnacije i zalaza personalizma. Posebno se to odnosilo na Mounierov pokret »komunitarnog per-

sonalizma«. Naime, kako se on pojavio kao alternativa i protivljenje egzistencijalizmu i marksizmu, a oni su bili na zalasku, tako je i komunitarni personalizam doživio njihovu sudbinu. No time interes za istraživanje teme osobe nije prestao, dapače. To se najbolje očituje u riječima Paula Ricœura,²⁴ koji je u časopisu *Esprit* jakim glasom pozvao na uzbunu i borbu za osobu poznatim riječima:

»Umro je personalizam, ali vratila se osoba.«²⁵

Ricœur je izvrstan primjer onih mislioca koji su se okoristili naporom personalista, a da se nisu nikada svrstali među personaliste. Premda je bio dugogodišnji suradnik personalističkog časopisa *Esprit* i osobni Mounierov prijatelj, nikada se nije osjećao personalistom i to upravo zbog različitog shvaćanja osobe.²⁶ Problemom osobe bavio se indirektno u djelima *Finitude et culpabilité* (1960.) i *Soi-même comme un autre* (1990.), a direktno u *La personne (Meurt la personnalisme, revient la personne)* (1983.) i *Approches de la personne* (1990.). Za njega je kraj personalizma povijesna činjenica i on ne priželjkuje obnovu personalizma. Dapače, on smatra da se povrat osobe u središte filozofskog promišljanja može dogoditi, premda zvuči paradoksalno, upravo zahvaljujući propasti personalizma. A propast ovog personalizma, kojeg on naziva povijesni personalizam, dogodio se zato što nije znao odgovoriti na izazove suvremene antihumanističke misli koja je u direktnoj suprotnosti s njim.²⁷

19

F. Zenko, »Personalizam i Hrvatska«, str. 7.

20

E. Mounier, *Il personalismo*, str. 149. Na isti način razmišlja i Denis de Rougemont kada kaže »le but de la société, c'est la person« (svrha društva je osoba). Vidi: Denis de Rougemont, *L'avenir est notre affaire*, Stock, Paris 1977., str. 23.

21

Za distinkciju između individue i osobe kod Berdjajeva vidi: Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata. Pet razmišljanja o postojanju: ogled filozofije samoće, društva i zajednice*, preveo Nikola Thaller, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1984. Za ovu razliku kod E. Mouniera vidi: Emmanuel Mounier, *Révolution personaliste et communautaire (1932–1935)*, Université du Québec à Chicoutimi. Dostupno na: http://classiques.uqac.ca/classiques/Mounier_Emanuel/revolution_personaliste/mounier_revolution_pers.pdf (pristupljeno 18. 8. 2016.); Emmanuel Mounier, *Manifeste au service du personnalisme (1936)*, Université du Québec à Chicoutimi. Dostupno na: http://classiques.uqac.ca/classiques/Mounier_Emanuel/manifeste_service_pers/mounier_manifeste_pers.pdf (pristupljeno 18. 8. 2016.). Za istu razliku kod Maritaina vidi: Jacques Maritain, *La personne et le bien commun*, Desclée de Brouwer, Pariz 1947.

22

Denis de Rougemont, *Politique de la personne*, u: Frederick Copleston, *A History of Philosophy*, svezak 9., Doubleday, New York 1994., str. 314.

23

Usp. E. Mounier, *Révolution personaliste et communautaire*.

24

Paul Ricœur (Valence, 1913. – Châtenay-Malabry, 2005.) bio je istaknuti francuski filozof druge polovice XX. stoljeća. U svom filozofskom djelovanju započinje s fenomenologijom, a nastavlja s hermeneutikom, da bi ga konačno druženje s Gabrielom Marcelom, Emmanuelom Mounierom i drugim personalistima dovelo do interesa za problem osobe. Na početku svojeg rada piše trilogiju na temu filozofije volje. Potom se posvećuje dubokim istraživanjima vezanim za tekst, metaforu i priču, što je rezultiralo mnogim knjigama. U posljednjoj fazi svoga stvaralaštva okreće se temi osobe.

25

Usp. Paul Ricœur, »Meurt le personnalisme, revient la personne«. Riječ je o predavanju koje je Ricœur održao povodom pedesetogodišnjice osnivanja časopisa *Esprit* i koje je potom publicirano u istom časopisu u broju 73 iz 1983. (str. 113–119).

26

Sergio Marini, *Dalla persona alla... persona. Appunti per una storia*, Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano 2008., str. 115.

27

Usp. *ibid.*, str. 121.

Moramo odmah reći da je Ricœur imao izvrsne zasluge u razumijevanju problema suvremenog personalizma, kao i važnosti pojma osobe koji se, u odnosu na ključne pojmove suvremene filozofije o čovjeku kao *svijest*, *subjekt* i *ja*, pokazao preživjelim i vratio u novi život. I zato on preferira radije govoriti o osobi i postaviti je kao središnji pojam svojih promišljanja o suvremenom čovjeku, nego o pojmovima svijest, subjekt i ja.²⁸ On se slaže s Mounierom u tomu da je nemoguće definirati osobu u pravom smislu riječi, ali se poprilično razilazi od njega kada pokušava opisati što je osoba. Pri tom se više oslanja na Kanta i Freuda, nego što se oslanja na klasičnu ili personalističku misao o osobi.

Ricœur opis osobe izvodi na epistemološkoj razini, izbjegavajući onu ontološku, a povezanu s onim što on naziva »stav« koji zauzimamo u životu i od kojega novi pojmovi dobivaju značenje. Zato on o osobi govori kao o »stav-osobi« i tako je proučava.²⁹ Pojavljuju se ključni pojmovi *kriza* i *zauzeće*, a koji se u daljnjem istraživanju pokazuju kao temeljne kategorije »stava-osobe«. Za Ricœura se osoba konstituira preko zauzeća za rješavanjem krize, koja je sa svoje strane također konstituira. No kako zauzeće nije vrlina samo trenutka, nego trajanja, tako zauzeće u vremenu postaje temelj identiteta osobe.³⁰ On promišlja pojam osobe u perspektivi hermeneutske fenomenologije i razlikuje četiri razine: jezik, akcija, priča i etički život; što odgovara sljedećim antropološkim tipovima: čovjek govornik, čovjek djelatnik ili čovjek koji trpi, čovjek koji priča i čovjek koji je odgovoran.³¹ Renzi je ovako sažeo Ricœurov pokušaj da opiše tajnu osobe:

»... to je ono što mi omogućava govoriti, pisati, trpjeti i djelovati 'u prvom licu'.«³²

Recimo da je temeljna pozicija P. Ricœura u opisu tajne osobe takva da je ona etička, a nikako ontološka kategorija. On ostvaruje etičku konstituciju osobe preko tri temeljna pojma: poštivanjem sebe, brigom za druge i nadom za životom u pravednim institucijama.

Unatoč velikom doprinosu u aktualiziranju filozofskog promišljanja o osobi i izvrsnih uvida u nedostatke povijesnog personalizma, mi se ne možemo složiti s ovim stavom jer bez metafizičkog utemeljenja osobe, ona će na kraju biti svedena uvijek na materijalno i društveno biće kojem je duhovnost i sloboda, a time i dostojanstvo, negirano. Sličan prigovor Ricœurovu stavu donosi Enrico Berti, prigovarajući mu da je izradio čisto etičko utemeljenje osobnog identiteta, slično kao što je to učinio već Kant, i koja je primjenjiva samo na ona bića koja su odgovorna za svoje činove.³³ Possenti još ističe da je E. Berti u pravu kada tvrdi da se na osnovu Ricœurova stava ne može izgraditi jedan jasan kriterij identifikacije koji bi bio primjenjiv na sve ljude, bez izuzetka.³⁴ Ne možemo se također složiti s Ricœurom, a dijelom ni s izvorima na koje se on poziva, kada govori o ulozi krize u shvaćanju osobe i osjećaja dislociranosti osobe koji odatle proizlazi. Naime, ja sam kao osoba situiran u ovome svijetu. Situiran sam u fizičkom smislu sa svojim tijelom koje je dio mene kao osobe, situiran sam u biološkom smislu jer imam roditelje kao uzroke moga biološkog postojanja i konačno, kao najvažnije, situiran sam u metafizičkom smislu sa svojim vlastitim aktom bivstvovanja (*actus essendi*) kojeg imam kao participaciju u apsolutnom bitku prvog počela, odnosno kao participaciju u *Ipsum Esse Subsistens*.

Činjenica je da se u naše vrijeme interes za temu osobe povećao. Ne samo na području filozofije nego i na području prava te društvenih i drugih znanosti. No paralelno s tim interesom pojavljuju se i drugačija shvaćanja čovjeka. Prvenstveno se misli na strukturalizam i postmetafiziku koji svojim elaboraci-

jama rade na dekonstrukciji ideje osobe. U tom je smislu veoma interesantna Possentijeva studija o odnosu personalnog i impersonalnog. Kao predstavnika struje koja zagovara impersonalnu filozofsku misao on analizira misao talijanskog filozofa Roberta Esposito, posebno iz njegova dva djela *Terza persona. Politica della vita e filosofia dell'impersonale* (Torino 2007.) i *Due. La macchina della teologia politica e il posto del pensiero* (Torino 2013.). Smatra da R. Esposito povezuje svoja promišljanja s takozvanom »francuskom školom« (Vladimir Jankélévitch, Maurice Blanchot, Gilles Deleuze, Michel Foucault), u kojima iznosi tri glavne teze s kojima nastoji izvršiti dekonstrukciju svakog oblika personalizma, odnosno utemeljiti jednu impersonalnu filozofiju.

Prva je teza da treba u svakoj individui uvesti razdvajanje između osobnog subjekta i ljudskog bića. Druga je teza da treba uvesti pojam *terća osoba* (on, ona), koja za razliku od prve dvije (ja i ti) ne posjeduje osobne konotacije, pa se može definirati kao ne-osoba. Treća je teza da ideja osobe koja se koristila u prošlosti u sebi ne nosi nikakav oblik jedinstva principa od kojih je sastavljen čovjek (duša i tijelo) i zato je, prema Espositu, treba odbaciti.³⁵ Naprotiv, Mounierovo shvaćanje osobe »isključuje i svaki ekskluzivistički redukcionizam jer se ni jedan od elemenata ne svodi na drugi. Duša i tijelo postoje u dubokom unutarnjem jedinstvu«,³⁶ kako je to Šestak dobro uočio.

Possenti smatra da se impersonalizam nastoji ugraditi i u biopolitiku s nakanom da joj promjeni smisao i cilj.³⁷ On nastoji unijeti razliku između osobe i ljudskog bića s ciljem poništenja zajednice osoba. Držimo razumnim da je urgentno i nužno reagirati na ove izazove impersonalizma i ponovno se izboriti za središnje mjesto osobe u svijetu, kao adekvatnog izraza autentičnog života čovjeka za kakvog su se borili personalisti tijekom povijesti. Jer, da parafraziramo Thomasa Mertona, *nitko nije otok*³⁸ i svatko stremlji susretu s drugom osobom.

4. U čemu nam danas može pomoći personalizam?

Personalizam u novom obliku – neki ga nazivaju *neo-personalizam* – svakako može biti kao jedna alternativa onim tendencijama u suvremenoj filozofiji

28 Paul Ricœur, *La persona*, Morcelliana, Brescia 2002., str. 27.

29 Ibid., str. 28.

30 Usp. ibid., str. 32.

31 Usp. P. Ricœur, *La persona*, str. 39.

32 Emilio Renzi, »Persona e personalismi«, *L'acropoli*. Dostupno na: <http://www.lacropoli.it/articolo.php?nid=813> (pristupljeno 20. 1. 2016.).

33 Enrico Berti, »Il concetto di persona nella storia del pensiero filosofico«, u: Enrico Berti, *Persona e personalismo. Aspetti filosofici e teologici*, Fondazione Lanza, Padova 1992., str. 70.

34 Usp. Vittorio Possenti, *Il nuovo principio persona*, Armando, Rim 2013., str. 57.

35 Usp. Vittorio Possenti, »Personale ed impersonale«, *Società italiana di Filosofia Politica*. Dostupno na: <http://www.sifp.it/pdf/Possenti-PersonaleImpersonale.pdf> (pristupljeno 20. 1. 2016.).

36 I. Šestak, »Personalizam i osoba kod E. Mouniera«, str. 384.

37 V. Possenti, »Personale ed impersonale«.

38 Riječ je o naslovu poznatog djela Thomasa Mertona. Vidi: Thomas Merton, *No man is an island*, Harcourt, Brace, New York 1955.

koji su, od Nietzschea pa naovamo, proglašavali »smrt Boga«, »smrt metafizike« i »smrt čovjeka«. ³⁹ Budući da suvremeno društvo potresa aksiološke antinomije, personalizam može pomoći rješavanju ovih antinomija. To se posebno može ostvariti na slijedeća tri područja suvremenog društva, koja su označena konfliktnim tendencijama i mogu dovesti do dehumanizacije čovjeka i društva: subjekt, multikulturalnost i suživot. ⁴⁰

Suvremeno društvu potresa naizgled suprotne snage. S jedne strane, čini se da dominira sveopći individualizam, a s druge strane, mediji nam svakodnevno prezentiraju sve veću moć mase i političari našega vremena sve se više obraćaju masama. Dublja analiza ovog fenomena otkrit će nam da su suprotnosti manje, nego što izgledaju, otkrit će nam zapravo da je riječ o dvije strane iste medalje. Jer upravo onda kada u društvu trijumfira individualizam nestaje individua i započinje proces omasovljenja i depersonalizacije čovjeka. Kao posljedica ovog procesa postupno se formira društvo karakterizirano relativizmom i nihilizmom, konzumerizmom i hedonizmom. Događa se neka čudna mješavina, kao da nastaje jedan paradoksalan spoj koji bismo mogli nazvati omasovljeni individualizam i sve to u ambijentu sveprisutne globalizacije. Kao odgovor na ovu antinomiju suvremenog društva, personalistička filozofska misao nudi prioritet »principa osobe«, ⁴¹ kao autentični izričaj dostojanstva i istine o čovjeku. On u svom rješenju uključuje nova i raznolika istraživanja o ljudskoj osobi, a posebno se odnose na ljudsko dostojanstvo prema kojemu je svaka osoba uvijek svrha u sebi, a nikada samo sredstvo za neki drugi cilj. Uključuje raznolikost među osobama jer, unatoč istini da je osoba jedna originalna i neponovljiva individualnost, ona prepoznaje svoju autentičnost u susretu s drugim osobama i u tom susretu postaje svjesna svoje različitosti, kao i sličnosti s drugima ljudskim osobama. ⁴² U tom odnosu ona postaje svjesna svoje relacionalnosti. To znači da je ona u stalnom odnosu kako prema samoj sebi, tako i prema drugim osobama. Sve ovo vodi do potvrđivanja transcendentnosti osobe prema kojoj ona stvaralački i slobodno stalno nadilazi sebe, težeći izgradnji slobodne zajednice osoba u ljubavi i istini.

Druga antinomije tiče se multikulturalnosti. I po ovom pitanju suvremeno se društvo susreće sa suprotstavljenim stavovima. S jedne strane, svjedoci smo svakodnevnih primjera netolerancije, ili u najboljem slučaju nepovjerenja, prema drugima i različitim od nas. Dovoljno je prisjetiti se samo situacije u kojoj se danas nalazi Europa s problemom imigracije i pokušaja integracije drugih i različitih. S duge strane, imamo toleranciju, ali koja na kraju završava kao indiferentnost. Kao da nam se nude samo ekstremna rješenja. S jedne strane, nudi se apsolutizam koji rađa fundamentalizam, a s druge strane nudi se relativizam koji u konačnici završava kao nihilizam.

Personalizam nam i ovdje može pomoći sa svojim načelom dijaloga. Važno je istaknuti da personalizam shvaća pravi dijalog ne samo kao situaciju u kojoj dvije osobe nešto govore jedna drugoj nego prije svega i kada se slušaju, to jest »slušaju da bi razumjele i govore da bi ih se razumjelo«. ⁴³ Dakle, nije dovoljno samo drugome dati pravo da govori, što se često događa u hinjenim demokratskim društvima, nego se potrebno potruditi slušati i nastojati razumjeti što se govori. Tek tada dijalog postaje vrijednost. U istinskom dijalogu koji nam personalisti predlažu, nužno je da vlada duh tolerancije, ali tako da se toleranciju, s jedne strane, poveže sa slobodom, a s druge strane, s istinom. Nije dovoljna samo sloboda ili samo istina. Bez slobode dijalog će završiti u dogmatizmu, a bez istine završit će u relativizmu. Izvrstan primjer istinskog dijaloga možemo naći u djelatnosti Mouniera i Maritaina koji su bili poznati po tome da su otvoreno razgovarali s raznim personalistima i

humanistima svoga vremena, tako da su ih neki nazivali filozofima dijaloga i pluralizma.⁴⁴

Treba imati na umu da je suvremeno društvo multietničko i multireligijsko, a samim time i multikulturalno. A to znači da neće biti dostatno samo tolerirati, pa čak ni promicati, multikulturalnost, što je inače čista sociološka kategorija. Nužno je prijeći na izgradnju interkulturalnosti, što je vrijednosna kategorija. To nas vodi do obnove jednog principa kojeg su francuski personalisti žarko nastojali aktualizirati. Riječ je o idealu bratstva koje je bilo zasjenjeno idealima slobode i jednakosti. Naime, ne smijemo zaboraviti iskonsku istinu da su sva ljudska bića međusobno braća.

S obzirom na treću antinomiju, a tiče se suživota, suvremeno društvo susreće se s naizgled suprotstavljenim tendencijama: jedni su za rat, a drugi za mir. Prvi smatraju da su sukobi neizbježni i da neke probleme možemo riješiti samo ratom. Drugi, naprotiv, zagovaraju samo mirovna rješenja. Prvi utemeljenje svojega prijedloga nalaze u nekoj od ideologija, a drugi u nekoj od utopija. Problem je u tome što jedni i drugi pripisuju svojem prijedlogu rješenja problema apsolutni i isključivi karakter. Mounier je odbacivao i pacifiste i zagovornike rata i to radi njihova ideološkog karaktera. Naime, za njega je bio neprihvatljiv faktički rat isto kao i hineći mir koji u nekom smislu može biti kao duhovno zlo nasuprot fizičkom zlu rata. On je kao rješenje suživota ljudi predlagao istinski mir koji proizlazi iz unutarnjeg reda ljudske osobe.

Personalisti su uvažavali činjenicu, zasnovanu na povijesnom iskustvu, da su konflikti neizbježni, ali su smatrali da se zajedničkim naporom konflikte može riješiti nenasilnim putem i postići mir kao jedini ambijent suživota dostojan ljudskih osoba. Ali kako postići taj mir? Tako što se kao cilj djelovanja postavlja opće dobro (*bonum commune*), shvaćeno kao dobro zajednice svih osoba. Za razumjeti ovo rješenje posebno su važna dva teksta, odnosno predavanja koja je Maritain održao za UNESCO: »Mogućnost suradnje u podijeljenom svijetu« (1947.) i »Uvjeti razvoja i mira« (1967.). Inače, tema mira prisutna je u mnogim Maritainovim djelima, posebno u njegovu poznatom djelu *Cjeloviti humanizam*.

Zahvaljujući naporu personalista i njihovoj žestokoj kritici totalitarnih sustava 20. stoljeća – nacizma, fašizma i komunizma – koji su bili izrazito anti-personalistički usmjereni, suvremenom čovjeku jasno je da je upravo osoba nositelj temeljnih ontoloških, etičkih, kulturnih i političkih vrijednosti i dostojanstva, a ne država ili neka druga društvena tvorevina te kao što je personalistička misao imala udjela u oblikovanju »Povelje Ujedinjenih naroda« i »Opće deklaracije o pravima čovjeka«, tako i današnji personalisti trebaju imati utjecaj na formiranje međunarodnih dokumenata za zaštitu dostojanstva i prava svake ljudske osobe.

39

Usp. Giancarlo Galeazzi, »Le sfide del personalismo, oggi«, u: *Prospettiva persona* 63 (2008), str. 9–15, str. 9.

40

U ovom paragrafu oslanjamo se na više autora (Mounier, Maritain, Possenti, Marini), a ponajviše na studiju Giancarla Galeazzija »Le sfide del personalismo, oggi«, str. 10–12).

41

Usp. V. Possenti, *Il nuovo principio persona*.

42

Usp. S. Marini, *Dalla persona all... persona*, str. 129.

43

G. Galeazzi, »Le sfide del personalismo, oggi«, str. 12.

44

Ibid.

Ignazio Sanna upozorava da se je pojam čovjeka, pa i osobe, umnogome iskrivio u ambijentu post-moderne koju karakterizira kriza metafizičke misli, a pojam osobe promišljao se je u psihološkoj perspektivi i kao glavni kriterij uzeta je samosvijest. Tako se je pojam osobe proširio na svako živo biće koje posjeduje minimum svijesti. Sličnu situaciju nalazimo i kod nekih suvremenih bioetičara. Tako se u modernom jeziku bioetike, gdje postoje vrlo različita shvaćanja čovjeka i osobe, došlo najviše do toga da se priznaje pojam »ljudska individua«. ⁴⁵ Zato smatramo da je hitno potrebna nova elaboracija pojma osobe u svjetlu novih saznanja o čovjeku, ali prvenstveno u perspektivi onoga što osoba jest, a ne onoga što čini ili što ima, kao ni u perspektivi njezina društvenog statusa. Na ovom zadatku nam mogu biti od velike pomoći temeljne ideje personalizma, ali nadopunjene novim metafizičkim istraživanjima o osobi utemeljenim na njezinom aktu bivstvovanja (*actus essendi*).

Posebno nam danas mogu biti od koristi Mounierova promišljanja vezana za takozvana »mjest« osobe, kako ih naziva G. Campanini, ⁴⁶ a to su prije svega društvo i obitelj. Dvije temeljne ljudske stvarnosti koje su ugrožene više nego ikada. Zato je nužan hitni angažman svih ljudi na obnovi obitelji, transformaciji društvenih struktura u smislu personalističke perspektive i izgradnji društva po mjeri ljudske osobe.

Poznato je da je francuski personalizam, kojem smo ovdje posvetili najviše pažnje, predstavljao jednu formu realizma. A kako se već neko vrijeme događa obnova realizama, ⁴⁷ kao reakcija na post-modernizam, idealističku apstraktnost i pozitivističke redukcije, onda biva jasno da nam personalizam može pomoći u ovoj obnovi ispravnog puta do istine, prema kojoj filozofija od svojim početaka stalno teži.

Zaključak

Personalistička misao može biti koristan vodič suvremenom čovjeku u njegovu naporu da ponovno pronađe sebe, da pronađe svoju dušu, te u stalnom naporu izgradnje sebe u autentičnu ljudsku osobu; da nadiđe aktualne krize i obnovi stvaralačko i slobodno lice Zemlje i na taj način doprinese izgradnje boljega svijeta za sve ljude.

Slobodan i misleći zapadni čovjek otkrio je vrijednost i dostojanstvo ljudske osobe i snagom tog dostojanstva zavladao je prirodom. On je razvio znanosti i modernu filozofiju. No sada, više nego što je to bilo u Mounierovo vrijeme, prijeti opasnost od nestanka tog filozofskog tipa čovjeka. Zato ima smisla poslušati poziv personalista da se aktivno zauzmemo i borimo za vrijednosti i dostojanstvo svake ljudske osobe te je još k tome i metafizički utemeljimo na njezinu aktu bivstvovanja i da predano radimo na filozofskom polju humaniziranja cjelokupne zbilje.

Vrlo je poznato i široko prihvaćano Heideggerovo zapažanje o zaboravu bitka u Zapadnoj misli i potreba za ponovnim promišljanjem bitka. No Possenti se pita:

»Zar u zaboravu bitka nije već bio prisutan zaborav osobe, s obzirom na to da je ona najviša i potpuna realizacija bitka?« ⁴⁸

U tom smislu, Possenti poziva na ponovno dublje promišljanje tajne osobe. Sve nas navedeno, dakle, upućuje na to da je neophodan povratak na proučavanje osobe i priznanje njezina središnjeg mjesta u cjelovitoj stvarnosti. Tako ovaj »princip osobe«, koji promiče Possenti, tvori bazu i temelj za permanentno djelovanje u smislu boljitka čovjeka i društva. On čuva čovjeka od nera-

zumne, a to znači neljudske, uporabe svih oblika razvijene tehnike i ostalih materijalnih bogatstva i dostignuća čovjeka, kako danas tako i u njegovoj budućnosti. Time oslobađa suvremenog čovjeka od utemeljenog straha od samouništenja i oslobađa njegove stvaralačke snage na korist sebi i cjelokupnoj stvarnosti. Ne smijemo zaboraviti da je ideja osobe nastala i razvila se u okviru zapadne misli; da je zahvaljujući središnjoj poziciji osobe u svemiru došlo do razvoja moderne filozofije i znanosti te da je Zapad neshvatljiv bez kategorije osobe. U tom smislu razumno je prihvatiti stalan poziv personalista: povratak k osobi!

Borislav Dadić

What Can Personalism Convey to a Contemporary Human Being?

Abstract

Personalism appeared on the world stage in the precisely defined, very difficult and merciless period of human history as a reaction to an all-encompassing destruction of the human individual. Today, we find ourselves in a similar condition, though the outward appearance of the social circumstances may seem to be quite different. Human being, as an individual, as a unique person, faces many problems and challenges for which he cannot find an adequate solution. The intention of the paper is to see whether the ideas and the solutions which personalism formulated can help us in our quest, and whether personalism was just a shortlived passing stage in the development of philosophical thought. First we intend to present the reasons and causes for the appearance of personalism, and to present its relevant achievement in order to be able to see its contemporaneity. We will look into the famous thought by Paul Ricœur that, in spite of the fact that personalism ended as a philosophical movement, the problem of human person returned into the centre of philosophical thought of the contemporary human being. The presentation will end with a critical overview concerning the important contribution of personalism which surpasses the historical context in which it appeared. It will also show the need for the metaphysical foundation of human person, and the all-encompassing phenomenological and metaphysical research of the new way of realization of every human person, and the affirmation of its dignity.

Key words

personalism, Emmanuel Mounier, Paul Ricœur, individual, person

45

Ignazio Sanna, »Dignità della persona umana ed eugenetica«. Dostupno na: http://www.unav.edu/matrimonioyfamilia/observatorio/documentos/XV-Asamblea-PAV-Sanna_Dignita-persona-eugenismo.pdf (pristupljeno 26. 1. 2016.). Autor nam donosi jedan izvrstan primjer koji oslikava stanje »osobe« u bioetici našeg vremena. Projekt *Europska konvencija o bioetici*, koji je bio raspravljan u siječnju 1995. na Parlamentarnoj skupštini Vijeća Europe, nije postigao dogovor oko zajedničke definicije osobe i ljudskog bića, nego se zadovoljio time da, u skladu s opće prihvaćenim principima, »ljudsko dostojanstvo treba biti poštivano od početka života« i da se »ljud-

skom biću mora dati njegov najširi smisao, koliko u njegovoj individualnosti, toliko i u njegovoj pripadnosti vrsti«.

46

Usp. Giorgio Campanini, »Introduzione«, u: Emmanuel Mounier, *Il Personalismo*, AVE, Rim 2004., str. 13.

47

Vidi djelo veoma važno za tu temu: Vittorio Possenti, *Il realismo e la fine della filosofia moderna*, Armando, Rim 2016.

48

V. Possenti, *Il nuovo principio persona*, str. 20.